

KRITIKA (KNJIŽEVNA REČ)

Boris Jović Fantastika

Fantastika (latinsko *phantasticus*, grško *phantastikos*) – tisto, kar ne obstaja v resničnosti, tisto navidezno, ustvarjeno z domišljijo.

Definiranje fantastike je vezano na določitev pojma fantastično; v širšem, estetskem smislu bi fantastika kot kategorija obsegala pojavnost fantastičnega v raznih umetnostnih panogah; v ožjem smislu, v literarni vedi, ima fantastika pomen fantastične književnosti.

Lastnosti fantastike najpogosteje določajo glede odnosa do realnosti, ki je največkrat razumljena kot univerzum človeških izkušenj, torej kot empirična resničnost, determinirana z naravnimi zakoni, ali pa kot določen način modeliranja literarnega sveta, v katerem delujejo narativna pravila in konvencije, ki veljajo za mimetične. Kadar upoštevamo zunanji kriterij, je fantastika določena kot kršenje ontološke norme, ogrožanje možnega, srečevanje in nasprotovanje dveh redov, naravnega in nadnaravnega (resničnega in neresničnega). Glede na »realistično« književno modeliranje predpostavlja fantastika korenito spreobračanje pripovednih pravil in jezikovno-semantičnih polj, ki veljajo za standardna (konec koncev je tudi ta kriterij izoblikovan na temelju določitve proti realnosti oziroma proti tuzemskim pravilom in zakonom). Fantastika se tako pojavi takrat, ko imamo v književnem univerzumu opravit s prekoračenjem enega ali več dejavnikov iz sledeče sheme:

liki			
1	2	6	8
(materija + zavest)	5	vzročnost	v času
svet predmetov	v dejavnosti,	7	
	ki jo opravljajo	in/ali cilji	
3	4		
(materija + prostor)			

Bistvo fantastike določajo tudi glede kompenzacijske sposobnosti izmišljije (imaginacije, domišljije, fantazije), da s slikovitim in simbolič-

nim predstavljanjem neobstoječih predmetov ali dogodkov, s prekoračenjem naravnih zakonitosti in s spajanjem nasprotij doseže izpolnitev želja. Neredko pri določitvi fantastike upoštevajo tudi učinek, ki ga proizvaja – dvom lika ali bralca, ko se mora odločati o čudežnem dogodku, napetost, strah, tesnoba, čudenje...

Glede definiranja genološkega statusa fantastike imamo široko paleto stališč; od popolnega zavračanja možnosti, da bi lahko fantastiko ustrezno določili (npr. zaradi raznolikosti del, ki je pri delih, ki veljajo za fantastična, prevelika, da bi lahko govorili o formiranju enega samega žanra), prek redefiniranja (fantastika ni žanr ampak *modus*), pa do prepričanja, da se fantastika lahko pojavi v katerikoli pripovedni obliki, saj je vezana na preoblikovanje zakoreninjene predstave (mimetičnega književnega) sveta. V tem primeru je fantastika ločena od poezije, ki je nefikcionalna, in od alegorije, v kateri sta izgubljeni tako napetost med dobesednim in prenesenim pomenom kot tudi dvoumnost pri tolmačenju. V fantastični žanr največkrat uvrščajo mite, legende, bajke, menipeje, utopije, pravljice, grozljive in srhljive zgodbe, prikazovanja, nadrealistična besedila, znanstveno fantastiko, ali pa izločajo nekatere od književnih oblik iz te skupine pač glede na vsakokratno razumevanje bistva fantastike (ko npr. zožimo obseg definicije z razlikovanjem in ločevanjem fantastičnega od čudežnega, čudnega, vilinskega).

Literarnozgodovinski status fantastike je tesno povezan s problemi njene teoretske in žanrske določitve: nekateri avtorji povezujejo fantastiko z določenimi obdobji ali gibanji (npr. z romantiko, devetnajstim stoletjem, z nadrealizmom), drugi pa menijo, da je navzoča v vseh spremembah književnega ustvarjanja (in potem ustvarjajo sisteme fantastike – npr. mitološke, sistem pravljice, srednjeveške in novoveške /fantastična zgodba devetnajstega stoletja, fantastična književnost dvajsetega stoletja, znanstvena fantastika/). S tem je povezano tudi vprašanje zgodovinskosti interpretacije – ali naša perspektiva karkoli menja v statusu, ki ga je neko (ne)fantastično delo imelo v času svojega nastanka in prve recepcije (mitska resničnost, ki je bila takrat sprejeta kot realnost, ali pa ideje znanstvene fantastike iz prejšnjega stoletja, ki so že zdavnaj postale del našega vsakdana). Nekateri menijo, da se fantastična književnost v različnih obdobjih spreminja in razvija svoje oblike od čudežnega prek fantastičnega do čudnega, to bi ustrezalo kategorijam nadnaravnega (verovanje v magijo), nenaravnega (ne obstaja razumska razlaga) in naravnega (razlaga se skriva v sferi nezavednega).

Ali so motivi in teme fantastike vnaprej določeni kot fantastični ali pa lahko o njihovi fantastičnosti govorimo šele po interpretaciji književnega dela? Ali jih lahko razvrstimo s pomočjo kategorij, kot sta *Jaz* ali *Ti*, in znotraj prve kategorije, ki se nanaša na zavest, vizijo in opazovanje, opazujemo določeno vzročnost, pandeterminizem, cepljenje osebnosti, rušenje meje med objektom in subjektom, transformacijo časa in prostora, in potem znotraj druge, ki se nanaša na željo, nezaved-

no spet razlikujemo teme okrutnosti, nasilja, smrti, življenja po smrti, incesta, nekrofilije, vampirjev itd.? Ne glede na opredelitev odgovora na to in podobna vprašanja bi lahko bila kompilacija motivov in tem, ki so navzoči v žanru, približno taka:

- duh;
- prikazen;
- vampir;
- volkodlak;
- čarovnice in vraže;
- pogodba s hudičem;
- igra vidnega in nevidnega;
- od ostalih ločeni deli človeškega telesa;
- motnje osebnosti;
- regresija;
- preobrazbe;
- dvojnik;
- tavajoča duša išče pomiritev;
- pot v onstranstvo;
- ženska - duh, ki zavaja smrtnika;
- incest;
- smrt, ki se utelesi med živimi;
- kip, lutka, oklep ali avtomat, ki oživi;
- kletev, ki povzroči strašno nadnaravno bolezen;
- zamenjava področij budnosti in sna;
- spremembe vzročnosti, prostora in časa itd.

Konkretno funkcijo fantastične književnosti je nemogoče določiti brez upoštevanja družbenega okolja in časa, v katerem nastaja. Forma, ki jo dobiva fantastična stvaritev, je določena s številnimi silnicami, katerih poznavanje predpostavlja uvrstitev avtorja v odnose z zgodovinskimi, družbenimi, ekonomskimi, političnimi in seksualnimi določili, prav tako pa tudi s književno tradicijo. Na podlagi osnovnega proučevanja tega odnosa vlada prepričanje, da ima fantastika subverziven karakter, saj teži k problematizaciji in preseganju uveljavljenega, racionalno danega reda stvari, k prizivanju tistega »onstran«, k drugosti, hkrati pa je skrajno idealistična, saj bodisi verjame v možnost združitve z absolutnim ali pa v svetu brez boga ohranja željo za »metaredom«, za absolutnim pomenom.

Avtorji, katerih ustvarjanje je še posebno vezano na fantastiko, so H. Walpole, W. Bedford, M. W. Shelley, E. A. Poe, W. Godwin, A. Radcliffe, M. J. Lewis, L. Carrol, R. L. Stevenson, B. Stoker, H. G. Wells, J. Potocki, N. Gogolj, Novalis, H. von Kleist, A. von Chamisso, E. T. A. Hoffmann, F. Kafka, G. de Nerval, J. Cassou, Ch. Nodier, J. L. Borges, J. Cortázar itd.

Prevedel Matej Bogataj

Literatura: C. Todorov: *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd 1987; R. Jackson: *The Literature of Subversion*, London 1981; E. S. Rabkin: *The Fantastic in Literature*, Princetown – New Jersey 1967; C. B. Rose: *A Rethoric of Unreal. Studies in Narrative and Structure, Especially of the Fantastic*, Cambridge 1983; M. Schneider: *Histoire de la littérature fantastique en France*, Paris 1985; L. Vax: *L'art et la littérature fantastique*, Paris 1960; I. Bessiere: *Le récit fantastique: La poésie de l'incertain*, Paris 1974; S. Damjanov: *Koreni moderne srpske fantastike. Fantastika u književnosti srpskog predromantizma*, Novi Sad 1988; R. Vučković: *Oblici fantastične književnosti*, »Izraz«. 1986; 7–8, str. 1–35, *Srpska fantastika: Natprirodno i nestvarno u srpskoj književnosti*, Beograd 1989 (bibliografija!).